

Recenzje

Zeszyty Naukowe KUL 62 (2019), nr 1 (245)

AGNIESZKA ZDUNIAK

Rec.: Janusz Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, ss. 723.

Kultura każdego społeczeństwa ewoluuje, przekształca i zmienia się w czasie. Zmiany te są nietrudne do zaobserwowania, jeśli następują w szybkim tempie lub nagle, gwałtownie, pod wpływem jakiegoś konkretnego, możliwego do zidentyfikowania czynnika. Jest tak z niektórymi zmianami w sferze prawa czy obyczajów: można je względnie łatwo indukować poprzez decyzje ustawodawcze, różne formy perswazji, promocji, propagandy itp. Istnieją jednak elementy kultury, które cechują się dużą trwałością, swoistą inercją, która do pewnego stopnia uodparnia je na zmiany lub przynajmniej sprawia, że skutki zmian są widoczne z opóźnieniem i da się je zaobserwować dopiero w perspektywie długofalowej. Jest tak w przypadku religii i moralności: podlegają one również ewolucji, ale ma ona na ogół charakter powolny (co utrudnia jej obserwację) oraz następuje pod wpływem nie jednego, konkretnego czynnika, lecz splotu różnorodnych uwarunkowań i zależności (co z kolei utrudnia jej wyjaśnianie).

Opis aktualnego stanu religijności i moralności danego społeczeństwa w perspektywie synchronicznej jest znacznie łatwiejszy niż uwzględnienie perspektywy diachronicznej. Ta druga wymaga bowiem uwzględnienia danych obejmujących dłuższy okres czasu, a ponadto zmieniających się w tymże okresie wpływów kulturowych, politycznych czy ekonomicznych, które mogą znacznie oddziaływać na różne elementy systemu aksjonormatywnego. Podjęcie takiego wysiłku jednak się opłaca: im dłuższa jest uwzględniona w badaniach perspektywa czasowa, tym wyraźniej widać dokonujące się zmiany i tym bardziej uprawnione są wnioski płynące z ich interpretacji. Analizy tego typu, jeśli już zostaną podjęte, mają szczególny walor poznawczy, ponieważ na ich podstawie można formułować nie tylko dobrze uzasadnione tezy dotyczące obecnego stanu religijności i moralności, lecz również – na zasadzie ekstrapolacji trendów – hipotezy i prognozy dotyczące przyszłych kierunków ich rozwoju.

Tego zadania podejmuje się Janusz Mariański w swojej najnowszej książce *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-*

2017, stanowiącej raport z ogólnopolskich badań socjologicznych i obejmującej w perspektywie czasowej prawie 30 lat najnowszej historii społeczeństwa polskiego. Przedstawia w niej stosunek do religii i moralności konkretnej kategorii respondentów – młodzieży uczącej się w szkołach średnich, a więc w wieku ok. 1520 lat. Omawianą pozycję można bez wątpienia określić mianem dzieła monumentalnego – nie tylko ze względu na budzącą respekt objętość (łącznie z aneksami liczy 723 strony), ale przede wszystkim ze względu na uwzględnioną w niej długą perspektywę czasową i ogrom zgromadzonych danych. Przedstawiono w niej wyniki badań przeprowadzonych czterokrotnie na ogólnopolskich próbach młodzieży metodą anonimowych ankiet, które respondenci wypełniali w klasach szkolnych (technika audytoryjna). Narzędzie badawcze składało się z 66 pytań dotyczących wartości religijnych, moralnych, osobowych oraz społecznych. Uzyskane na tej podstawie dane empiryczne z lat 19882017 umożliwiły nie tylko ukazanie stanu religijności i moralności w określonych punktach czasowych, lecz również dynamiki zachodzących w ich obrębie zmian oraz wewnętrznych różnicowań, a także sformułowanie wniosków dotyczących zmieniających się czynników kulturowych i społecznych wpływających na zbiorową świadomość młodego pokolenia.

Wybór takiej, a nie innej kategorii wiekowej respondentów nie był z pewnością przypadkowy: okres nauki w szkole średniej stanowi niezwykle ważny etap rozwoju osobowości i kształtowania jednostkowej tożsamości. Jest to czas przygotowań do dojrzałego uczestnictwa w życiu społecznym, poszukiwania odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące własnego życia oraz miejsca i roli w społeczeństwie. W tym właśnie okresie młodzi ludzie ustalają zręby osobistej hierarchii wartości i zdają sobie sprawę z własnej moralnej autonomii. Jest to więc etap poszukiwań, ale również dokonywania ważnych wyborów, w tym również określania własnego stanowiska wobec kluczowych kwestii religijnych i moralnych; dokonuje się to zarówno przez internalizację dotychczasowych wpływów socjalizacyjnych i wychowawczych, jak i przez ich kontestację.

Warto zauważyć, że we współczesnym społeczeństwie młodzież ma dość szczególną pozycję: nie stanowi jedynie zbioru „przyszłych dorosłych”, którzy czekają na swoją szansę na zaistnienie w życiu społecznym, lecz bardzo wpływową kategorię społeczną, która już teraz współkształtuje najważniejsze trendy kulturowe. Nawiązując do słynnego sformułowania antropolog Margaret Mead, można bez wątpienia stwierdzić, że kultura współczesna jest kulturą prefiguracywną: młodsze pokolenia, wykorzystując swoją przewagę w posługiwaniu się najnowszymi technologiami, a także uczestnicząc w procesach społecznej komunikacji intensywniej od przedstawicieli innych grup wiekowych, adaptują się do zmian społecznych znacznie sprawniej niż dorośli, kształtując własne wzory zachowań, kontestując zastane normy i wartości, a nawet zmieniając kierunek ich przekazu (reguły kulturowe ustalane przez ludzi młodych są coraz częściej

przejmowane przez osoby starsze, co byłoby nie do pomyślenia w tradycyjnych kulturach postfiguratywnych). Można tym tłumaczyć obserwowane już od dawna przez socjologów i pedagogów religii zjawisko niepowodzenia socjalizacji religijnej w rodzinie. W prezentowanych badaniach jedynie trzecia część respondentów deklaruje zgodność swoich przekonań religijnych z przekonaniami rodziców, których autorytet w przekazywaniu wartości – również religijnych czy moralnych – w widoczny sposób słabnie. Dotyczy to w równym stopniu innych dorosłych pracujących z młodzieżą: nauczycieli, księży i katechetów.

Młodzież stanowi kategorię społeczną, w której niczym w zwierciadle odbijają się najważniejsze kierunki przemian kulturowych. Otwartość, zainteresowanie nowościami czy skłonność do ulegania aktualnym modom czynią z młodzieżą wdzięczny przedmiot badań szczególnie tam, gdzie przemiany kulturowe (religijne, moralne) dopiero się dokonują, gdzie kształtują się nowe tendencje i formują trendy. Stąd też opis i interpretacja kluczowych rysów religijności i moralności współczesnej młodzieży pozwala wychwycić najważniejsze tendencje rozwojowe i sformułować prognozy dotyczące przyszłości polskiego katolicyzmu.

Prezentowane w książce badania mają charakter ilościowy, co oznacza, że ich przedmiotem stają się nie wszystkie formy religijności, lecz tylko te, które odnoszą się do religijności instytucjonalnej, a więc zdefiniowanej przez Kościół. Autor zwraca uwagę na to, że tego typu dane nie pozwalają na opis i interpretację form religijności subiektywnej, sprywatyzowanej czy tzw. nowej duchowości, ponieważ do ich zbadania konieczne jest zastosowanie metod o charakterze jakościowym. Badania jakościowe w ciągu ostatnich lat cieszą się coraz większym zainteresowaniem socjologów religii, jednak warto pamiętać o tym, że metody ilościowe w dalszym ciągu stanowią niezwykle cenne źródło pozyskiwania danych, również na temat religii i moralności, a ich główną zaletą jest to, że znacznie ograniczają one możliwość subiektywnej (lub wręcz arbitralnej) interpretacji pozyskanych materiałów. Dane wyrażone liczbowo pozwalają ponadto na precyzyjne określenie kierunku i nasilenia obserwowanych zmian, co mogłoby być dyskusyjne w przypadku korzystania jedynie z materiałów o charakterze jakościowym. Wydaje się więc, że zebrany w ten sposób materiał badawczy może stanowić cenny punkt wyjścia dla ewentualnych przyszłych badań jakościowych.

Książka składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym z nich omówione zostały kwestie związane z religijnością młodzieży szkolnej, takie jak: deklaracje przynależności religijnej i wyznaniowej, postawy religijne, wierzenia i doświadczenia religijne, praktyki religijne i postawy wobec Kościoła. Rozdział drugi poświęcony jest kondycji moralnej młodzieży, a więc jej stosunkowi do uznanych społecznie norm moralnych, nakazów i zakazów wynikających z Dekalogu, kwestiom permissywizmu i relatywizmu moralnego, katolickiej moralności małżeńsko-rodzinnej, a także pojawiającym się w toku modernizacji życia społecznego

nowym problemom moralnym. Rozdział trzeci przedstawia problematykę wartości w rozumieniu socjologicznym, z uwzględnieniem rozróżnienia na wartości codzienne i uroczyste, wartości podstawowe, prospołeczne i egoistyczne. Każdy z trzech rozdziałów zamykają uwagi końcowe podsumowujące najważniejsze wnioski pozyskane na podstawie analizy danych empirycznych.

Omawiana pozycja stanowi rzetelną, popartą wieloletnimi badaniami diagnozę stanu religijności i moralności społeczeństwa polskiego ostatnich trzech dekad. Zawarte w niej analizy pozwalają na wychwycenie specyfiki polskiej religijności, a ponieważ są ściśle powiązane z wynikami badań, mogą pomóc w przezwycięzeniu pewnych rozpowszechnionych stereotypów, które funkcjonują nie tylko w sposobie myślenia „zwykłych” ludzi, ale pojawiają się często na przykład w doniesieniach medialnych, w wypowiedziach dziennikarzy, polityków czy przedstawicieli kościelnej hierarchii. W zależności od wyznawanych poglądów formułują oni często sprzeczne diagnozy odnoszące się do religijności i moralności Polaków. Z jednej strony wyrażane jest przekonanie o wyjątkowości polskiego katolicyzmu, który jako „wiara narodu” opiera się wszelkim próbom jego osłabienia, a nawet może stać się bazą rechrystianizacji Europy. Z drugiej strony pojawiają się głosy, że postępujące w całej Europie procesy sekularyzacyjne w sposób nieunikniony obejmą również nasz kraj, stąd też zanik więzi z Kościołem i utrata jego społecznych wpływów jest jedynie kwestią czasu. Ukazując skrajność wymienionych stanowisk, Autor dąży do możliwie obiektywnego i wyważonego (*sine ira et studio*), przedstawienia życia moralnego i religijnego społeczeństwa polskiego w całej jego różnorodności i dynamice.

Z bazujących na wynikach badań danych empirycznych wynika, że polska religijność nie jest tak wyjątkowa – jak sądzą niektórzy – ma jednak swoje specyficzne cechy odróżniające ją od religijności innych społeczeństw europejskich, co Autorowi udaje się trafnie pokazać. Polska religijność nie ulega również procesom sekularyzacyjnym tak szybko – jak sądzą z kolei inni – jednak te procesy również w jej obrębie sukcesywnie następują, choć dzieje się to z nieco większym opóźnieniem. Współczesna religijność młodych Polaków różni się znacząco od tej, którą można było obserwować przed 1989 rokiem. Spada znaczenie religijności ludowej, patriotycznej, manifestowanej w sferze publicznej, wzrasta natomiast odsetek osób religijnie obojętnych, wątpiących, poszukujących, zainteresowanych bardziej duchowością niż religią. Odrzucanie wartości religijnych przez część młodzieży nie jest na ogół spowodowane niechęcią wobec religii jako takiej; częściej jest to skutek dezaprobaty wobec Kościoła czy określonych elementów jego nauczania. Młodzież, nawet ta jej część deklarująca niewiarę, nadal aktywnie poszukuje wartości mogących nadawać sens jej życiu, czyni to jednak w obrębie wartości humanistycznych, którym nadaje wymiar wartości absolutnych. Warto tu zwrócić uwagę na dość istotną kwestię: „świeckie” wartości humanistyczne, przedstawiane często jako alternatywa wobec wartości religijnych, w większości

stanowią realizację najważniejszych postulatów zawartych w chrześcijaństwie i innych religiach światowych. Jest to kolejny argument przemawiający za tym, by w analizach procesów sekularyzacyjnych wyraźnie oddzielać od siebie religijność i kościelność; rezygnacja z tej ostatniej nie oznacza bynajmniej niechęci wobec wiary czy chrześcijaństwa. Otwarte pozostaje pytanie o to, na ile działania duszpasterskie Kościoła będą w stanie wykorzystać ten potencjał, zwracając się również ku tym, którzy nie chcą bądź nie są w stanie ograniczyć swoich poszukiwań sensu życia tylko do obszaru katolickiej ortodoksji.

Prezentowane w publikacji wyniki badań socjologicznych, a także sformułowane na ich podstawie wyważone i trafne diagnozy Autora dostarczają cennych informacji na temat: zmian w świadomości moralnej młodzieży (w szczególności w zakresie moralności małżeńskiej i rodzinnej), prymatu indywidualnych decyzji moralnych nad formułowanymi przez Kościół instytucjonalny, przemian świadomości religijnej w kierunku selektywności i synkretyzmu, preferowanych wartości i celów życiowych. Jak podsumowuje Autor, nie ulega wątpliwości, że również w Polsce mają miejsce procesy sekularyzacyjne, jednak osłabienie więzi kościelnych nie jest wcale tożsame z utratą religijnej „substancji”, a brak więzi z Kościołem nie oznacza automatycznie dechrystianizacji. Wiele zależy jednak od tego, jak w nowej sytuacji odnajdzie się Kościół, instytucje edukacyjne i wychowawcze, i na ile będą one w stanie przekazywać młodym ludziom wartości religijne i moralne w sposób dostosowany do ich rzeczywistych potrzeb, mentalności, emocjonalności oraz możliwości percepcyjnych. Tylko wówczas można zakładać, że działalność pedagogiczna, duszpasterska czy katechetyczna będzie przynosić realne efekty, a nie pozostanie „głosem wołającego na pustyni”.

Książka Janusza Mariańskiego powinna być lekturą obowiązkową dla wszystkich, którzy chcieliby poznać faktyczny (a nie postulowany) stan religijności i moralności polskiego społeczeństwa. W gronie jej czytelników znajdą się zapewne przedstawiciele nauk społecznych i teologicznych, ale powinna ona zainteresować przede wszystkim tych, którzy ze względu na sprawowane funkcje (polityczne, kościelne, zaufania publicznego) za pomocą regulacji prawnych, działań edukacyjnych czy też różnych form oddziaływania na społeczną świadomość wpływają lub pragną wpływać na kształt ładu aksjonormatywnego w polskim społeczeństwie.

Przemiany w sferze religijnej i moralnej w Polsce następują wolniej niż w innych krajach Europy; nie oznacza to jednak, że można je zignorować, czy wręcz odwrócić, wzywając do powrotu do „właściwych” przekonań oraz zachowań religijnych i moralnych. Powrót do przeszłości nie jest już możliwy, dlatego wszyscy, którym zależy na przyszłości chrześcijaństwa w Polsce, powinni zdawać sobie sprawę z rzeczywistego stanu religijności i moralności polskiej młodzieży i ten właśnie stan uznać za punkt wyjścia konkretnych działań duszpasterskich i pedagogicznych.

